

Att observera medvetandesprång

Tankar med anledning av
abonnemangsmötet i Göteborg 14.12.2001
av
Bengt-Åke Wennberg

*Besök vår webbplats <http://www.samarbetsdynamik.se>
för att få aktuell information om kunskapsabonnemanget*

ABONNEMANGSRAPPORT 91
Januari 2002

I mötet 14.12.2001 på Tidbloms i Göteborg deltog

*Britt-Inger Aspgård, Britta Edfast, Patrik Elisson, Monica
Hane, Margareta Håkanson, Holger Johansson,
Lars Jonsson, Cecilia Lantz, Ingegerd Lantz, Hans Lindgren,
Gunilla Pellbäck Wilson, Thore Sandström,
Christina Schön - Ohlson, Göran Stille, Bengt-Åke Wennberg*

*Hjärtligt tack för Er medverkan. Utan denna skulle rapporten
inte kunnat skrivas.*

Att observera medvetandesprång
Tankar med anledning av abonnemangsmöte i Göteborg 14.12.2001
Författad av Bengt-Åke Wennberg

ISBN 91 85396 96 6

Samarbetsdynamik AB,
Ölsdalen 134, 693 91 Degerfors, 0586-726121
email: info@samarbetsdynamik.se
webbsida: <http://www.samarbetsdynamik.se>

Tryckt av MediaGraphic AB, Göteborg

© Samarbetsdynamik AB 2002

Innehåll

Förord	3
Bakgrund till mötet 14.12.2001	11
Utvecklingen driver okontrollerat iväg	15
Några exempel på tankefigurer	21
Samtalande och sjungande på abonnemangsmöten och i arbetslivet	27
Så som det pratades på detta möte	33
Att fundera vidare på inför kommande möten	37
Idégivare och referenser	39

Förord

I årets första Obs i P1 höll Anders Björnsson, redaktör för den nystartade tidningen ”Dagens ”Forskning”, ett brandtal för det akademiska seminariet. Han såg seminarieformen som själva grunden för den goda kunskapsproduktionen. Det akademiska seminariets samtalsformer var enligt honom förutsättningen för ett äkta kunskapssamhälle.

Anders Björnsson menar att vi genom en systematisk spridning av denna akademiska tradition ut i samhället skulle kunnat få helt nya organisatoriska lösningar i arbetslivet. Vi kunde fått samverkan byggd på sakförstånd, nya perspektiv genom fri diskussion, ett system som tillförs korrektionsmekanismer inifrån sig självt, jämlikhet bland likaberättigade och kanske något som liknar demokrati i praktiken. Nu har det inte blivit så.

Talet var en svidande kritik mot att universitet och lärosäten i detta avseende övergett sina stolta traditioner. De har invaderats av en artfrämmande systemlogik inom vilken seminarieformen inte har någon plats. Därmed har också de institutionella förutsättningarna för en god kunskapsproduktion slagits sönder och samman. Man vill ha ett kunskapssamhälle men förstår inte att sätta värde på och utveckla dess institutionella förutsättningar.

De kollegiala beslutsmiljöerna har slagits sönder. I styrelserna dominerar personer från andra verksamheter än de akademiska. Det resultatsansvar som har ålagts högskolan är utformat efter modell från industriell produktion. Rektor är i dag en universitetsledare, inte den främste bland likar och inte en företrädare för verksamheten. Styrning är alltid uppifrånstyrning, aldrig inifrånstyrning.

Vårt kunskapsabonnemang försöker bygga på och vidareutveckla de akademiska traditioner Anders Björnsson refererar till. Abonnemanget startade 1987 och det första mötet hölls i september samma år. Vår tanke var då just den som Björnsson nu lägger fram, nämligen att en spridning och en vidareutveckling av det välgrundade samtalet skulle kunna få stor betydelse för de organisatoriska förhållandena i arbetslivet. Om den stämmer får framtiden utvisa.

Kunskapsproduktionen i abonnemanget sker genom seminarier, det vill säga våra abonnemangsmöten. Kunskapen dokumenteras genom våra rapporter. Resultaten är öppna och tillgängliga för alla. Abonnemangsmötena är centrala i kunskapsbildningsprocessen, och hålls alltid den 14:e varje månad. När anslutningen blir stor hålls de ibland också på andra dagar.

Varje ort har sitt eget tema. Det möte som denna rapport bygger på hölls i Göteborg var det 150:e. I Göteborg lägger vi tonvikten främst på det vetenskapliga hantverket och dess koppling till de olika frågor och svårigheter som människor möter i sin professionella praktik.

Vid sidan av kunskapsproduktion har det visat sig att våra möten också fyller en viktig social funktion. Många deltagare konstaterar att de är en oas och en tillflykt för reflektion, eftertanke och påfyllnad av nya idéer. Detta var också det goda och vitala akademiska seminariets särart. Vi har därför fått flera önskemål om att denna sociala och personlighetsutvecklande aspekt skulle ges en större plats på det intellektuella temats bekostnad. Tyvärr har vi inte ansett oss kunna tillmötesgå dessa.

Det finns flera skäl till detta. De viktigaste har att göra med tid och kostnader. Personlighetsutvecklande möten kräver, vid sidan av det gemensamma temat, också en stark kontinuitet så att det kan skapas tillit mellan deltagarna. I allmänhet är också de personliga frågor som kan behöva hanteras alltför angelägna och omfattande för att kunna ges tillräckligt utrymme i den typ av möten som vi har möjlighet att arrangera.

Våra erfarenheter är att det i dagens arbetsliv är praktiskt svårt för enskilda deltagare att engagera sig tillräckligt mycket i en aktivitet så att kraven på personligt utrymme, kontinuitet och tillit kan uppfyllas. När det gäller just våra abonnenter så vet vi att flera av dem sällan kan komma på våra möten. Deltagande i abonnemanget motiveras heller inte genom mötena utan genom kunskapsproduktionen.

För att ytterligare synliggöra denna princip försöker vi nu knyta rapporterna närmare de aktuella mötena. Denna rapport är ett första försök i denna riktning.

Mötena är således viktiga för oss som kunskapsföretag. De stimulerar oss att utveckla vårt tänkande och vårt kunskaps-sökande kring de fenomen vi möter i arbetslivet. Genom abonnemangsmötena tvingas vi fokusera på specifika frågor. Vi tvingas försöka presentera dem så klart som möjligt. Vi måste fundera över dess relevans för oss och andra. Vi måste pröva om andra möter samma fråga och brottas med samma behov av att förstå och reda ut det vi grubblar över. Vi måste fundera över de utsagor som görs, om de är förenliga med varandra och om de har stöd i observation och erfarenhet.

Genom våra förberedelser och tidigare erfarenheter finns därför en obalans mellan oss och deltagarna och mellan deltagarna sinsemellan. Detta är en obalans som normalt inte finns i arbetsmöten, vanliga utbildningar eller traditionella akademiska seminarier. I dessa möten kan man kräva att deltagarna i förväg är pålästa på och insatta i den fråga det gäller. De frågor som tas upp är ofta redan välkända och sorterade i etablerade ämnesområden.

Våra möten behandlar emellertid inye sådana frågor. De tar nästan alltid fatt i praktikens frågor. Dessa griper över många områden. Det är frågor som borde diskuteras och samtalas om men som på grund av att de faller mellan stolarna sällan ventileras.

Det skulle därför både vara opraktiskt och metodologiskt olämpligt att kräva att deltagarna skulle behöva förbereda sig och vara "pålästa" för att delta i mötet. Samtalen skall, precis som i verkligheten, kunna föras "på studs" och helst

skall alla som känner frågeställning och arbetssätt relevanta kunna vara med oberoende av tidigare specialkunskaper.

Detta betyder att samtalen inte kan präglas av en ambition att vetenskapligt gå på djupet med en fråga eller att fånga in alla kända aspekter på den. Sådan inläsning och utforskande av kunskapsläget på området blir alltid begränsad. Ansvaret för detta vilar på oss. En del måste vi göra innan mötet och en del efter. Samtalet som sådant blir emellertid en del av vår empiri. Så som mötena är upplagda blir samtalet ett samtal som illustrerar hur olika personer med mångskiftande erfarenheter och kunskaper samtalar om ämnet när de träffas.

Genom sin fria form brukar samtalet erbjuda en mångfald olika och spännande infallsvinklar. En del är en följd av vissa deltagares djupa intellektuella kunskaper på området, andra är en följd av deras omfattande praktiska erfarenheter, andra återspeglar sådant de sedan länge undrat över och ytterligare andra är deras spontana reaktioner inför en frågeställning som de kanske aldrig tidigare mött.

Inget abonnemangsmöte lämnar oss oberörda. Vi lämnar det alltid med fler frågor än vi kom med. Även om vi förbereder oss noggrant är det aldrig möjligt för oss att förutsäga hur ämnet kommer att behandlas. Vi är alltid lika överraskade. Vi hamnar efteråt alltid i lika långa samtal om frågan som vi tog upp som vi hade om frågan innan mötet. Alla dessa funderingar, resonemang och analyser kommer sedan på ett eller annat sätt med i våra rapporter.

Abonnemangsmötena, hur intressanta och givande de än kan vara, är emellertid flyktiga och snabbt förbiilande. Minnet är inte alltid så gott som det borde vara. Vi glömmer det kloka vi tror oss ha tänkt även om naturligtvis något stannat kvar. Vi vet att det ibland också kan vara så för deltagarna.

Vi vet att flera abonnenter än de som deltog tycker att frågorna som behandlats är intressanta. Att många skulle vilja vara med men av praktiska skäl varken hinner eller kan detta blir då ett problem för vår gemensamma kunskapsbildningsprocess. En process som vi och de mest flitiga deltagarna är intensivt inblandade i och som är en viktig poäng med kunskapsabonnemanget.

Vi har därför funderat över om det skulle vara praktiskt möjligt att på något sätt dokumentera de av våra tankar och resonemang som är kopplade till ett speciellt abonnemangsmöte och som väckts som en följd av detta. Problemet är att ett sådant arbete lätt kan bli för omfattande och ambitiöst. Texterna måste komma relativt snabbt och knytas till mötena. De kan liknas med reportage eller tidningsartiklar. De får inte göras till vetenskapliga rapporter. De är emellertid heller inte populariserad text.

Vi möter här sannolikt en helt ny typ av texter som är tänkandets färskvara. De måste spontant springa fram ur samtalen. Det finns varken tid eller möjlighet att systematiskt bearbeta innehållet och koppla det till annan litteratur, forskning eller praktiska erfarenheter som kan finnas på annat håll. De representerar idéer och resonemang som för

oss som skriver just i skrivandets stund uppfattas som nya och intressanta men som andra kanske redan bearbetat, kommit till rätta med eller förkastat. En sak är emellertid säker. De bygger på empiri, d.v.s. "som det samtalas om ämnet" - i varje fall på vårt abonnemangsmöte.

Vi ser det som en utmaning att försöka pröva detta. Vi tänker oss då följande procedur. Vi är tacksamma om några av de som deltagit känner lust och intresse att ta del av materialet för att verifiera att det faktiskt bygger på det samtal som fördes även om det är vår version av det. Vi är också tacksamma om deltagarna meddelar oss eventuella missförstånd när vi i deras tycke använt deras resonemang och idéer olämpligt och felaktigt. Självklart skall vi naturligtvis själva stå för de utsagor som görs i texten.

Vi skickar ut ett manus till deltagarna i förväg men kan inte ge dem lång tid att reagera. Efter att man fått chansen att reagera och skrika "stopp" så trycker vi upp vår text i en rapport som den som Ni just nu håller i handen och skickar ut den till alla abonnenter. Sedan följer nya bearbetningar, nya samtal och nya inlägg i en aldrig sinande ström.

Vi kan inte lova att vi klarar av att dokumentera alla abonnemangsmöten men skall i alla fall försöka hinna med att göra det några gånger under 2002 för att se hur det går.

Vad tycker Ni om idén - orkar Ni med att läsa?

Bengt-Åke och Monica

Bakgrund till mötet 14.12.2001

I Zygmunt Baumans bok "På spaning efter politiken" läser jag att ordet "kris" myntades för att beteckna tidpunkten då beslut skulle fattas. Kris betecknade en höjdpunkt, dvs det tillfälle då kroppsvätskorna hade en vågtopp, då man stod inför en vändpunkt och då det var rätta tillfället för läkaren att avgöra vilken terapi som behövdes för att göra patienten frisk.

Kris är förspelet till ett medvetandesprång

Det triviala påståendet att kris både är ett hot och en möjlighet kan således kvalificeras. Begreppet kris behöver inte kopplas till ett tillstånd av osäkerhet och obeslutsamhet. Det behöver inte heller lägga tonvikt på villrådighet eller på okunnighet om vart förhållandena är på väg. Man behöver inte tolka kris som en oförmåga att driva förhållandena dit man skulle vilja att de rörde sig.

Kris kan enligt Zygmunt Bauman istället beskrivas som ett tillstånd då man har ett övermått av praktisk erfarenhet om att saker och ting inte är som man trott att de är eller inte är som man hade hoppats att de kunde vara.

Handlandet kommer då till ett temporärt stillestånd. Man kan inte fortsätta som man alltid gjort. Detta beror på att man har för mycket information – inte för litet. Omvärldsanalysen är inte för dålig. Den är för påträngande. Erfarenheterna som ”inte stämmer” måste därför tvinga fram överväganden som på avgörande punkter skiljer sig från de man tidigare gjort även om händelsevis åtgärderna skulle bli desamma. Kris är därför förspelet till ett medvetandesprång.

Kriser är således inget som kan undvikas. De utgör istället grunden för hela utvecklingsprocessen och därmed också vår överlevnad. I krisen kommer praktik före teori. Det är inte nya tankar som skapar ny praktik utan konkreta erfarenheter som måste omvandlas till nya tankar.

Oordning skall mötas med ordning

Som exempel på hur fenomenet kris kan missuppfattas nämnde vi det arbete man gjort i Karlskoga där man efter ”omvärldsanalyser”, som naturligtvis bekräftar de förhållanden man redan känner till, arbetar fram en vision och en handlingsplan som bygger på vad man tidigare har gjort och som är så självklar att alla kan säga ”ja” till den. Behovet av att använda krisen för att förstå något annat än man redan förstått och skapa ett ”medvetandesprång” saknas helt i analysen.

Karlskogavisionen bygger på från andra kommuner kända kunskapselement när det gäller vad som verkar ha fört dem framåt. De åtgärder som denna analys kan leda till skulle kunnat gjorts långt tidigare. Genom det som görs ökar de andras kunskapsförsprång. Vad som rekommenderas är dessutom att gå vidare med kommunens ”styrkefaktorer” d.v.s. sådan praxis som sedan länge är etablerad i kommunen och därför blir mer av samma. Kunskapen konserveras.

Visionen är formad efter en utvecklingsmodell för hur utveckling går till som tagits fram av vårt nya näringslivsutvecklingsverk Vinnova och har hämtats från Tyskland. Ambitionen är att insatserna skall följas upp utifrån just denna specifika modell. Kunskaperna ägs av utomstående.

Även i proceduren för utvärdering saknas beredskap för att uppmärksamma, upptäcka och förstå ett eventuellt medvetandesprång och ett nytänkande. Utvecklingen skall styras in för att konstatera om modellen är ”bra” och om den följs. Det enda som uppmärksammas är vad biståndsgivarna redan tänkt ut och åtgärder som de kan godkänna.

Behovet av andra former av resonemang

Vi menar förstås inte att insatser och resurser skall användas oplanerat eller utan samordning. Självklart är det bra med en handlingsplan och att tänka efter före. Vad som saknas tycks vara insikten att ett medvetandesprång kan

leda till en helt *annan* planering och samordning än genom en modell man tagit över från någon annan eller rutinmässigt tänker sig utifrån gamla erfarenheter.

Problemet med den ansats man valt för Karlskoga är att man redan från början låst möjligheten att uppmärksamma sådant som man varit blind för och därför lett utvecklingen i en viss riktning. Så som man formar arbetet får man bara reda på vad man redan visste. Man har därmed också blockerat möjligheterna till att krisen leder till förnyelse.

Problemet är inte att man blir styrd från Stockholm eller måste inordna sig under den ena eller andra utvecklingsmodellen. Sådana modeller och de kunskaper de bygger på kan väl vara bra att känna till och dra nytta av.

Problemet är att *de resonemang som förs om utveckling leder tanken fel*. Den utveckling man talar om är inte utveckling. Det är ett kontrollerat skeende som utför det som alltid utförts. Medvetandesprång ingår inte som en möjlighet. Sättet att tala om och analysera vad som händer osynliggör utvecklingsprocessernas sanna natur. Därmed skapas vanmakt och stagnation.

Eftersom medvetandesprång är en viktig aspekt av utvecklingsprocessen så hoppades vi att vi under abonnemangsmötet skulle få tillfälle att utforska hur just fenomenet medvetandesprång skulle kunna göras mer synligt, mer begripligt och mer accepterat. Vad vi upptäckte var emellertid att även vi i vårt samtal hade svårt med just detta.

Utvecklingen driver okontrollerat iväg

I den nya utredning som regeringen har beställt från Folkhälsoinstitutet om orsakerna till den ökande sjukskrivningen konstateras att denna tycks vara en följd av en omfattande känsla av vanmakt.

Detta stämmer med våra egna observationer. I de samtal vi för hör vi att man klagar över att man inte får gehör för välgrundade synpunkter, erfarenheter och kunskaper. Man oroas av att skeendet tycks följa en egen dynamik som leder till destruktiva effekter och att åtgärder vidtas som är i strid med vetenskap och beprövad erfarenhet.

Folkhälsoinstitutet tolkar dessa observationer som att vanmakten skulle vara en följd av att man inte känner sig delaktig i beslut och planer. De drar slutsatsen att ohälsan är en följd av att man är utifrån- och uppifrånstyrd. Rekommendationen är att chefer och ledningar skall ta större hänsyn till sina anställda. Man skall lyssna på deras kompetens. Man skall låta dem vara mer delaktiga i olika beslut och organisationsfrågor.

Observationerna skulle emellertid också kunna tolkas i enlighet med våra resonemang i förra stycket, nämligen att de tankefigurer som finns kring utvecklingsprocesser och

deras natur är alltför ytliga och grunda. Om det är på det sättet så uppstår känslan av vanmakt – inte på grund av att man förlorat i inflytande – utan på grund av att man ”förlorat förståndet”.

Vanmakten kan enligt vår mening mycket väl vara en reaktion på att utvecklingen faktiskt okontrollerat driver iväg eftersom ingen, inte ens experter, förståsigpåare och ledningspersoner, förstår vad som händer. Vi tror att också de finner att åtgärder som förut verkade självklara och rimliga inte längre fungerar. Vi tror inte att de har några bra föreställningar om vad man skall göra istället.

Vi tycker att man återfaller i resonemang man försökt tidigare men som känns nattståndna, ytliga och triviala. Insatser som inte lyckats tidigare provas igen. Vi tror att ju mer av dessa resonemang som förs och insatser som görs desto mera vanmakt känner gemene man.

Självklart kan fortfarande viss vanmakt bero på gamla välkända fenomen som auktoritär ledarstil, topp- och detaljstyrning etc. Det är emellertid enligt vår mening troligare att vanmakten är ett tecken på kris i Zygmunt Baumans mening. En kris där erfarenheterna hopar sig och där den gamla logiken inte längre är till hjälp. En situation där man inte förstår, inte kan samtala om och inte kan ”ta höjd för” konsekvenserna av naturliga, och kanske till och med önskvärda, utvecklingsprocesser eftersom man inte förstår dem. En situation som förebådar ett medvetandesprång.

Kommunikation kan förändras

I en kris är många förklaringar till att det är som det är inte operativt användbara även om de i förstone kan verka rationella och logiska. Skälet till detta är enkelt. Logik och analyser kan bara bygga på vad man redan vet. Krisen finns just därför att man följt denna logik och nu måste förstå mer än man förstod tidigare.

Har man för bråttom att ”skapa ordning” så leder detta till att vad man gör förstärker den onda spiralen. Resonemang och planer följer en logik som är välkänd och van men blockerar möjligheterna att förstå situationen på ett nytt sätt. Även om nya fenomen och handlingar inträffar så kan de inte bli uppmärksammade eftersom samtalet om dem följer konventionella linjer.

Dessa blockeringar är egentligen väl kända. Däremot är det inte känt hur de uppkommer och hur man kan ta sig ur dem. Ett problem är att de ofta beskrivs som lagbundna och negativa egenskaper i människans natur. Man talar om prestige, rädsla, dumhet, revirtänkande etc. Sådana förklaringar är deterministiska till sin natur. Det mänskliga handlandet ges samma lagbundenhet och oföränderlighet som åska och jordbävningar. Därmed finns det inget hopp om att det kan ändras. Man glömmer medvetandesprånget.

Mänskliga skeenden är emellertid sociala. De påverkas av mentala och kommunikativa processer. De skiljer sig därför till sin natur från åska och jordbävningar. De problem vi här

behandlar är direkt skapade av människor. Därför kan de också förändras av människor om dessa förstår vad det är de medverkar till att åstadkomma och vad de skulle kunna göra istället. Denna förändring kräver emellertid en förändring i det kommunikativa mönstret. Och så är vi tillbaka till medvetandesprånget.

Begreppet tankefigur

Ett begrepp som vi prövat för att förstå dessa skeenden är begreppet tankefigur. En tankefigur kan beskrivas som den förståelsegrund utifrån vilken ett samtal förs. Begreppet tankefigur skiljer sig från begreppen metafor, metonymi och paradigm. Dessa senare begrepp pekar på språket medan begreppet tankefigur pekar på språkandet. Tankefigur är ett socialpsykologiskt snarare än ett lingvistiskt begrepp.

Tankefiguren visar sig i det sociala samspel som vi kallar kommunikation och är en följd av det sociala system som kommunikationen skapar. Tankefiguren finns inte i språket utan ligger inbäddad i samtalet. Tankefiguren skapar det handlingsutrymme inom vilket samtalet kan föras.

Försök att förändra samtalet så att det kan omfatta och analysera frågor som inte kan behandlas inom ramen för den pågående tankefiguren möts vanligen med en opropor-tionerligt stor ilska, frustration och irritation och/eller passivitet och tystnad. Skälet till den häftiga reaktionen är att tankefigurerna i samtalet reglerar möjligheten att bli socialt

bekräftad och medverka till att bekräfta andra. För att kunna delta i det sociala samspelet måste man behärska den tankefigur som detta bygger på. Därför kan en viss tankefigur marginalisera och utesluta dem som inte är vana vid den. Om och när ett samtal skiftar tankefigur så skiftar också förutsättningarna för det sociala samspelet. Behärskar man inte denna förändring så kan man riskera att bli socialt hjälplös och vanmäktig. Så är vi tillbaka till vanmaktens väsen.

Varför man inte kan ta saksak

Problemet med att ta till sig nya insikter och annorlunda resonemang är inte att vederbörande inte kan acceptera saksak och "bevis". Vi kan alla i enskilda samtal mycket väl hålla med om att det kan vara på ett annat sätt än vi från början trott. Problemet uppstår när man på grund av den annorlunda insikten tvingas medverka i samtal som inte följer den "logik" som man tidigare tillämpat, som man behärskar och som förstås av alla andra.

Samtalandet på det nya sättet gör det svårt att finna kända sociala positioner, hänga upp resonemangen på gemensamma referenser och använda de sociala koder som man är välbekant med. Även om människor innerst inne kan hålla med om sakfrågan så finner man ofta att de i sociala situationer återfaller i gamla välkända, och ofta olämpliga, resonemang. Vi har liknat dessa resonemang med de "sånger" man sjunger på fester och liknande och som

skapar gemenskap utan att man egentligen håller med om vad som sägs i texten. Det är sången som är det viktiga. Sakfrågan kommer i andra hand.

Kommunikationens specifika sociala karaktär är ett av många skäl till att vi för de samtal vi för på våra abonnemangsmöten. Vi övar på att åstadkomma samtal som samtidigt uppfyller både de sociala behoven och kraven på välgrundade resonemang och en stringent analys. Man kan inte offra det ena för det andra. Svårigheten är att finna den praxis som förenar båda. För att lyckas med detta måste man i samtalsform, i en socialt trygg miljö och frikopplat från verkligheten, pröva olika tankefigurer.

Några exempel på tankefigurer

För att illustrera resonemanget gav jag som inledning till abonnemangsmötet exempel på hur en evolutionär tankefigur kan ta sig två helt olika uttryck.

Växthuseffekt eller solmagnetism?

I TV-programmet Nova beskrevs för en tid sedan en dansk forskare som grubblat över klimatförändringarna på jorden. Han kunde konstatera att dessa förändringar samvarierade med förändringar i solfläcksaktiviteten. Dessa variationer kunde inte vara en slump. Djupgående och avancerade undersökningar som sträckte sig mycket långt tillbaka i tiden bekräftade hans aningar.

Till skillnad från gängse teorier som uppfattar solen som en konstant faktor och påstår att klimatet enbart är en följd av förändringar i själva jordsystemet så visade hans undersökningar att klimatet på jorden var beroende av ett mycket större system. Klimatet varierade exempelvis också med vad solen hittade på. Om han hade rätt så hade den så kallade växthuseffekten bara en marginell effekt på klimatet. Den största boven i klimatförändringarna var solen.

Jag har naturligtvis ingen möjlighet att ta ställning till vare sig riktigheten av växthusteorin eller danskens nya teori. Vad som intresserat mig är inte vilken teori som är den rimligaste utan vilken tankefigur som växer fram om man accepterar den ena eller den andra väsensförklaringen.

Utveckling som en följd av positivt urval

Teorin om växthuseffekten är helt i linje med den förhärskande modellen för styrning och utveckling av våra samhällen. Den överlever som bäst kan anpassa sig till och påverka omvärlden. Växthusteorin är kongruent med föreställningar om en kontrollerad utveckling och uppkomsten av balans genom en överordnad styrning och kontroll.

Om växthusteorin stämmer borde man med hjälp av olika modeller kunna simulera hur olika utsläpp av koldioxid kan påverka klimatet. Experter kan med beräkningar och kunskaper om "hur det är" "räkna ut" effekterna av olika åtgärder. Lyckas man med detta har man också skapat förutsättningar för att motverka destruktiva förändringar i klimatet och därmed säkra överlevnad och utveckling.

Teorin om växthuseffekten förstärker tanken på att vi gemensamt måste inordna oss under sådana åtgärder, beslut och bedömningar för att säkra oss en god framtid. Teorin gör det rimligt och nödvändigt att med olika medel lagstifta om och kontrollera utsläppet av så kallade växthusgaser.

Detta var också ett av resultaten av det så kallade Kyotomötet. Man kom där överens om att de olika staterna måste inordna sig i ett överordnat system av så kallade "utsläppsrättigheter" som utvalda personer och grupper hanterar och manipulerar.

Teorin om växthuseffekten stöder antagandet att teori och modellberäkningar måste styra praktiken. Resonemangen följer därför samma tankefigur som den som tillämpades i arbetet med karlskogavisionen. Observera att resonemanget om tankefigurer inte kräver att man tar ställning för eller emot själva förfarandet i Karlskoga eller att man är för eller emot växthusteorier. Poängen är att vissa resonemangsmönster verkar kunna släcka ut andra.

Utveckling som en följd av mångfald och variation

Teorin om solens magnetfält kräver en helt annat samtalsmönster. Om man accepterar den danska teorin blir alla resonemang om växthusgaser och överordnad styrning meningslösa. Vad solen kan tänkas göra kan vi inte veta något om.

Om den danska teorin är riktig handlar det inte om att planera, kontrollera och styra några kända faktorer i omvärlden för att hantera klimatet. Det handlar istället om att öka förmågan att parera olika utfall av solens aktivitet. Om vi

exempelvis satsar alla resurser på att hantera växthusgaser, vilka enligt denna nya teori endast har marginell betydelse, så kanske vi inte har beredskap för de stora klimatförändringar som kan komma att inträffa i framtiden.

Den ”gamla” teorin för evolution bygger på att de starkaste och bäst anpassade överlever. Den ”nya” evolutionsteorin bygger på att de förändringar som vi kan observera i naturen är en följd av att naturen i sig självt genererar en mycket stor variation. Under en viss tid gynnas vissa varianter. När omvärlden radikalt förändras så förändras emellertid förutsättningarna för dessa. Andra varianter som levt i skymundan och som har egenskaper som då är viktiga börjar istället dominera scenen.

Bägge teorierna leder fram till samma observationer och konsekvenser men är helt olika till sin karaktär. Enligt den gamla utvecklingsmodellen är det viktigt att ha den bästa och mest specialiserade överlevnadsförmågan i en relativt stabil miljö. Enligt den nyare modellen måste det istället finnas en stor variation så att det alltid finns någon variant som kan hjälpa till att hantera den radikalt nya situation som uppstått. Den första premierar styrka och dominans medan den andra premierar variation och mångfald.

Min ståndpunkt under abonnemangsmötet var att den stora konflikt som enligt Nova växt fram som en följd av den danska teorin varken har att göra med forskningsmetod, paradigm eller vetenskaplighet. Konflikten är istället en direkt följd av att vi här möter två totalt skilda tankefigurer.

Skulle man tvingas acceptera den danska teorin skulle man också få förändra en stor mängd sociala analyser och samtal. Detta skulle få dramatiska konsekvenser för vårt sociala system och våra etablerade sociala koder.

Accepterar man teorin skulle man exempelvis parallellt med "gamla" samtal om "belastning och kontroll" behöva föra andra samtal om behovet av att skapa variation och mångfald. Man skulle i dessa tvingas medge att överordnad styrning, standardisering, planering och disciplinering inte alltid har den betydelse man tidigare hävdade. Makten skulle i ett slag förskjutas från centrum mot periferin.

Samtalande och sjungande på abonnemangsmöten och i arbetslivet

I sin bok "Hur Homo blev sapiens" lyfter Peter Gärdenfors fram forskningsresultat som tyder på att framväxandet av språk och samtal har en social roll i evolutionen. När människoflockarna blev allt större så var språk och språkande den sammanhållande kraften. Han menar också att det är mycket sannolikt att språket växte fram ur sjungandet.

Språkandet lever sitt eget liv

Peter Gärdenfors pekar dessutom på en annan viktig faktor som växt fram ur kognitionsforskningen, nämligen att språk och språkanvändning ofta är frikopplade från den verklighet som de skall representera. Det finns ofta en mycket löslig koppling mellan vad man säger och vad man har gjort, gör eller kommer att göra.

Grovt sett kan man säga att språk och språkande har en egen inre logik som är byggd på sociala och språkliga kriterier snarare än på kraven på att förmedla och bearbeta information. Den viktigaste konsekvensen av denna insikt är att våra "samtal" i första hand styrs av sociala hänsyn. Det är ett motsatsförhållande mellan socialitet och saklighet som

gör att det krävs mycket mer omfattande åtgärder för att kunna bygga upp välgrundade och sakliga resonemang om aktuella förhållanden än man vanligen tänker sig.

Sånger om medvetandet

Medvetandesprång var tidigare något som filosofer var djupt oeniga om. Man grälade om huruvida människan hade ett medvetande och om hon var fri eller determinerad. Medvetandesprång förutsätter förstås autonomi och frihet. Utan autonomi inga medvetandesprång. I alla dessa diskussioner fastnade man ofta i begreppet medvetande. Vad var det egentligen? Hur kunde det definieras? Var det bara mänskligt? Kan man förstå det och hur kan man observera det?

Numera är emellertid varken tanken på ett medvetande eller medvetandesprång något konstigt eller okänt även om den filosofiska diskussionen fortsätter. Bägge fenomenen är väl kända. Både gemene man och filosofer av facket har erfarenhet av dem och kan hänvisa till dem.

När vi berättar om de medvetandesprång vi känner till och som bevisligen har hänt så väcks emellertid varken nyfikenhet eller intresse. Istället blir våra utsagor misstänkliggjorda och betraktade som ovetenskapliga. När vi försöker påpeka att vår uppfattning är att medvetandesprång snarare är regel än undantag och att de därför bör ingå i alla analyser och samtal så möts vi ofta med "sånger".

Vissa "sångare" påstår att medvetandesprång inte är möjliga, troliga eller önskvärda. Andra påstår att de inte tillhör den rationella förklaringsvärlden och därför inte bör beaktas. Ytterligare andra ser det som farligt att räkna med dem. Om man räknar med dem så uppkommer de inte. Vi hade inte räknat med att dessa sångare var så kraftfulla.

Samtalandets handlingsutrymme

Temat för just detta abonnemangsmöte blev genom denna kraftfullhet en paradox. Vi skulle samtala om något - det vi kallade medvetandesprång - som normalt brukar uteslutas ur vad som betraktas som välgrundade samtal. Detta blir förstås omöjligt om tankefigurer som gör detta möjligt inte är inövade, begripliga och i allmänt bruk.

Samtalet under abonnemangsmötet blev därmed frikopplat från verkligheten. Det blev en lek, en simulering, ett prov och ett experiment under vilket det visade sig vad som var möjligt att uttrycka och vad som inte var det. Samtalet balanserade mellan det från början obegripliga och det begripliga och mellan det från början osägbara och det sägbara.

Vad kan man lära av språkandet och sjungandet?

Abonnemangsmötet lades upp så att jag gav en introduktion till abonnemanget och dagens tema. Introduktionen omfattade i något förkortat skick vad som tills nu presenterats i denna skrift. Därefter presenterade deltagarna sig för varandra i anslutning till temat.

Efter introduktionen följde vad vi kallar ett "fritt samtal". Med fritt menar vi att deltagaren ges ett stort handlingsutrymme när det gäller att välja inlägg, föra fram frågor, kommentera introduktionen eller bidra med egna analyser, erfarenheter och resonemang.

Så som en deltagare mycket riktigt påpekade så är handlingsutrymmet, sett ur den enskilde deltagarens perspektiv inte totalt "fritt". Det är begränsat utifrån vars och ens egna erfarenheter, möjligheter och kunskaper om hur det "brukar gå till" på våra abonnemangsmöten.

Vad man som deltagare väljer att säga begränsas av sättet som samtalet utvecklas på. Det finns många sådana begränsningar. Man kanske inte hinner med att bryta in med egna tankar. Man kan vara rädd att säga något opassande. Man kan vara rädd att säga sådant som kan leda till sårande eller kränkande kommentarer från andra. Man kan utesluta sådana ämnen som man menar är för personliga, för djupa. Man kan undvika frågor där samtalet skulle kräva en större tillit och engagemang än vad man förväntar sig att möta.

Den specifika begränsning som vi just i detta sammanhang vill uppmärksamma är den som uppstår genom "sångerna". Den gör att det som skulle behöva samtalas om tappas bort och inte fångar engagemanget. Begränsningen är av social karaktär. Vad som skulle behöva sägas sägs inte för att man inte tror att det skulle bli begripligt, för att det inte skulle fånga intresset eller för att man känner sig marginaliserad om man tar upp det.

Det kommunikativa handlingsutrymmet i samtalet visar sig genom samtalet. Det är inte bestämt i förväg. Man kan konstatera att somt pratas om och somt pratas inte om. Vi har funnit att det är synnerligen värdefullt för oss att reflektera över vilka begränsningar som tycks finnas, fundera över deras natur och grubbla över hur de skulle kunna överskridas. Dessa analyser är en viktig förberedelse för framtida samtal i vilka vi vill föra fram "nya" sakfrågor.

Så som det pratades på detta möte

Vi kan till att börja med konstatera att det inte verkade finnas några tvivel på förekomsten av medvetandesprång. Alla vi deltagare presenterade exempel på medvetandesprång utifrån egna erfarenheter. De analyser och synpunkter som fördes fram visade sig vara i överensstämmelse med vad som sades i radions program "filosofiska rummet" som sändes dagen efter.

Här några exempel:

En ökad insikt och klarhet kunde uppkomma efter en god natts sömn, när man kopplade av och lyssnade på musik, när man gick ut med hunden etc. Medvetandesprång tycks ha en spontan karaktär, dvs om man anstränger sig för att de skall inträffa så blockeras de.

Yttre styrning och kontroll sades vara försvårande faktorer. Medvetandesprång tycks hänga samman med en typ av frigörelse eller frikoppling från begränsande yttre strukturer och tvång. Medvetandesprång tycks ta utgångspunkt i de egna känslorna, intuitionen, fantasin och sinnesförmågorna. Att kunna vara närvarande i nuet, slappna av och "släppa loss" bidrar till en förbättrad medvetandeutveckling.

Medvetandesprång tycks också ha en social sida. De hänger ihop med relationer på samma sätt som publiken är viktig för skådespelarna. Skådespelarna kan bara förmedla vad publiken förstår och reagerar på. Plötsligt visar det sig vad som "går hem". Och så har medvetandesprånget uppstått. Medvetandesprång måste således ses i relation till de system i vilka de inträffar och de förhållanden som finns i dessa system.

Terapi som leder till medvetandesprång

Vi har sedan länge följt en av deltagarna som är sjukgymnast i hennes forskning på behandlingsformer för patienter med ryggbesvär. Hennes egen behandling har många olika ingredienser och aspekter. En viktig konsekvens av behandlingen var emellertid ett medvetandesprång.

Detta kunde vi uppmärksamma genom att jämföra samtal som fördes i två olika grupper av patienter. Patienterna i bägge grupperna hade valts ut utifrån kriteriet att de länge plågats av ryggbesvär och utan resultat sökt och genomfört i stort sett alla behandlingar som fanns. Den ena gruppen behandlades av sjukgymnasten själv och den andra av andra behandlare. De gavs då möjlighet att fortsätta att söka och pröva en mängd andra behandlingsformer.

I samtalen efter genomförda behandlingar kunde vi konstatera en stor skillnad mellan de båda grupperna. Den ena

förde ett helt annat samtal än den andra. Detta talar för att den ena hade upplevt ett medvetandesprång som den andra gruppen inte hade gjort.

Den första gruppen hade till skillnad från den andra fått en ökad förståelse för sin egen kropps sätt att fungera, för hur de skador de hade uppstått, hur de skulle agera för att trots de begränsningar i rörelseförmågan de trots allt hade kunde leva ett rikt liv och hur de kunde undvika smärta och göra sig själva allt friskare. I denna grupp hade man fortfarande kvar en del handikapp men vårdbehovet hade nästan upphört medan det kvarstod med oförminskad styrka hos den andra gruppen.

Att den förbättring som patienterna upplevde till en stor del har att göra med ett medvetandesprång som uppkommit i samband med behandlingen är således helt klart. Frågan är då hur processen dit kan beskrivas och hur man kan visa att den givna behandlingen bidragit till det som hänt. En annan fråga är hur dessa insikter skall kunna spridas i en vidare krets. Vi misstänker att den tankefigur som krävs för att samtala om dessa effekter är lika konfronterande för läkarvetenskapen som teorin om solfläckarna är för klimatologerna.

Social indoktrinering - hjärntvätt

Vi har också haft anledning att under lång tid studera olika grupprocesser och deras effekter på människors uppfattning av sådant de utsätts för. Det finns då en förbryllande observation. Det ser nämligen ut som om vissa sociala kommunikations- och kontaktmönster kan leda fram till att normala sociala hänsyn och social empati kan brytas sönder.

Våld, mobbning, kränkande beteenden, förnedring och över-sitteri verkar i slutna grupper, där man är starkt beroende av varandra och en eller flera ledare, leda till uppkomsten av nya sociala koder. Skälet verkar vara att man tvingas in i samtals- och tankemönster som gör våldet meningsfullt. Det destruktiva handlandet slutar då att uppfattas som destruktivt. Det kan istället uppfattas som meningsfullt, önskvärt och "härdande". En viktig ingrediens är att gruppen sluter sig och att deltagarna därför förlorar känslan för "de andra", "de svaga", "de som måste föraktas" osv.

Det är därvid ofta förbluffande och oförståeligt för en yttre observatör att från början alldeles normala, moraliska och hänsynsfulla människor kan "förvandlas". Från att de tidigare givit uttryck för vanliga värderingar och en normal självkänsla kan de efter en sådan samvaro acceptera och godta en behandling av sig själva och andra som de tidigare skulle ha tagit starkt avstånd från. Det handlar också här om ett medvetandesprång som skulle behöva observeras. Ett medvetandesprång i motsatt riktning där svart vänds till vitt.

Att fundera vidare på inför kommande möten

Vi tycker att abonnemangsmötet belyste och bekräftade att medvetandesprång inte platsar i aktuella tankefigurer. Även i våra egna samtal försvann fokus ganska ofta.

Vi tycker också att samtalet gav ett bra exempel på Peter Gärdenfors påståenden att kommunikation och samtal främst styrs av sociala hänsyn och koder. Vill man komma vidare så måste man således acceptera detta basala faktum, ta fasta på att tankefigurerna har en viktig social funktion och finna former för att på ett socialt acceptabelt sätt bryta en föråldrad tankefigur genom att skapa vana vid att använda en ny och för sakförhållandena mer lämpad tankefigur.

Vi tycker också att abonnemangsmötet belyste att man beskriver medvetandesprång som något individuellt – vilket det naturligtvis också är – medan vi i vårt arbete intresserar oss mer för de kommunikativa, d.v.s. sociala, förändringar som uppstår.

Alla sociala förändringar tycks innefatta medvetandesprång. Dessa är emellertid av en helt annan natur än de individuella språng som samtalet fångades av under mötet.

Idégivare och referenser

Obs

Sveriges Radios hemsida www.sr.se innehåller filer som gör att man kan lyssna på tidigare radioprogram. Anders Björnssons utmärkta föredrag hölls i Obs den 7 januari 2001. Den finns på en så kallad audiofil som heter obs1.ram.

Zygmunt Bauman

Zygmunt Bauman beskriver i sin bok "På spaning efter politiken" från Diadalos förlag (1999) hur det i vår tid växer fram en ökande insikt om den autonoma människan. Detta faktum har förnekats och förträngts i politik och samhällsdebatt.

Vi har enligt Bauman kommit att förespråka tillstånd av heteronomi, det vill säga tillstånd där man följer någon annans regler och bud och olika agenttillstånd, det vill säga tillstånd där den handlande är agent för någon annans vilja.

Sådana föreställningar präglar både resonemangen om växthuseffekten och arbetet med utveckling av Karlskoga kommun. De står skarp kontrast mot Baumans plädering för ett autonomt samhälle som respekterar och hedrar ett friständigt förhållningssätt.

Peter Gärdenfors

Peter Gärdenfors har i sin bok "Hur Homo blev sapiens" från Nya Doxa (2000) gjort en imponerande sammanställning av hur man i dag ser på de evolutionära processer som lett fram till oss som tänkande, medvetna och sociala varelser. Boken behandlar således just de sakfrågor som var grundvalen för abonnemangsmötet i Göteborg. Resonemangen är kongruenta med vad Zygmunt Bauman för fram och ger en bra bakgrund för att förstå varför vissa tankefigurer blir opraktiska och olämpliga om man vill beakta medvetandesprång.

För oss har hans resonemang om kommunikationens sociala karaktär i evolutionsprocessen såväl som beskrivningen av det mänskliga språkets utveckling gjort att vi lättare kan acceptera och förstå många av de kommunikativa fenomen som vi tidigare irriterat oss över.

Filosofiska rummet

Filosofiska rummet sände tre program om medvetandet varav det sista handlade om medvetandesprång. Programmen sändes den 2.12, den 9.12 och den 16.12. 2001. Det är möjligt att lyssna på dem genom Sveriges Radios hemsida www.sr.se/p1/filosofiskarummet/arkivet.htm.

Vinnovas innovationssystem

Ett innovationssystem består av det nätverk av organisationer, människor och spelregler inom vilket skapande, spridning och innovativ exploatering av teknologi och annan kunskap sker. Enkelt kan man säga att forskning omvandlar pengar till ny kunskap och kompetens medan innovationer omvandlar kunskap och kompetens till pengar. Studiet och skapandet av innovationssystem handlar om att få detta att fungera så effektivt som möjligt, dvs. att ge god avkastning på forskning och utveckling.

VINNOVA avser att från och med 2002 utlysa ett nytt program med arbetsnamnet "Tillväxt i regioner genom dynamiska innovationssystem". Målet är att stimulera innovation och tillväxt i regioner i Sverige.

Programmets ansats är att åstadkomma ett effektivt samarbete inom respektive region mellan företagen, FoU-systemet och det politiska systemet (Triple Helix) i syfte att utveckla dynamiska regionala innovationssystem som förmår ge regionen internationell konkurrenskraft inom fokuserade områden. Dessa områden definieras utifrån affärsutvecklingsmöjligheter, regionala styrkeområden och ingående aktörers gemensamma ambitioner.

2001 utnyttjas för planering och design av detta program. Arbetet inrymmer genomförande av pilotprojekt i fem olika regioner. Pilotprojekten har olika fokus för att ge ett brett spektrum av erfarenheter.

Pilotprojekten har två övergripande mål. De utgör:

- * läroprojekt (för VINNOVA och för deltagande aktörer)
- * förebilder/demonstrationsprojekt (för alla aktörer som avser delta i det nationella programmet)

Innovationssystem är också en effektiv metodik för att, med hjälp av satsningar på forskning, utveckling och andra innovationsfrämjande åtgärder, stimulera förnyelse och därigenom en hållbar ekonomisk tillväxt och samhällelig utveckling.

TV-programmet Nova

Den 10.12.2001 sände Nova programmet "Klimatkonflikten - en historia om vetenskap, prestige och pengar". Följande är hämtat ur programpresentationen:

Mänskligheten står anklagad för att allvarligt rubba världens klimat. En ökande växthuseffekt kommer att leda till global uppvärmning. Stormarna kommer att öka, vissa länder kommer att drabbas av torrkatastrofer andra av förödande översvämningar. Men tänk om forskarna bakom växthusteorin har fel?

En dansk forskare, Henrik Svensmark, utmanar teorin om växthuseffekten. Han menar stället att han kan visa att det är solen som är den viktigaste drivkraften i klimatsystemet. Nova visar i kväll en kontroversiell film som ger bränsle

åt debatten om vilka de viktigaste orsakerna till klimatförändringarna är. I filmen skildras kritiken mot den rådande bilden att det är människan som genom sina utsläpp hotar jordens klimat. Svensmark menar att det är naturliga variationer i solens aktivitet som ligger bakom förändringar i molntäcket över jorden. Molnigheten avgör i sin tur hur temperaturen på jordytan kommer att bli. Men hur kan solfläckarna påverka hur mycket moln som bildas?

Förklaringen finns, enligt Svensmark, i en kombination av faktorer där solfläcksaktiviteten och den kosmiska strålningen spelar huvudrollerna. Och därmed förflyttar han "skulden" för framtidens klimatförändringar från oss människor och ut i kosmos. Om han har rätt betyder det att de internationella ansträngningar som görs för att minska koldioxidutsläppen är nära på meningslösa. Programmet följs upp med ett samtal i studion.

Karlskogavisionen

- * Karlskogas unika kvaliteter som industriort ska utvecklas till en betydande bas för de närliggande universitetens näringslivsanknytna forskning. Antalet doktorander verkamma i Karlskoga skall tredubblas inom 5 år.
- * Karlskoga skall skapa förutsättningar för ett näringsliv i tillväxt där näringslivet tar ett eget ansvar. Företagsklimatet skall bli så bra att kommunen rankas bland de 25 bästa i landet inom 3 år.

- * Karlskoga skall vara en betydande mötesplats som låter tala om sig även utanför regionen.
- * Karlskoga skall kunna erbjuda sina invånare en så attraktiv livsmiljö så att flyttningsnettot vänder och blir positivt inom 5 år.
- * Karlskoga skall bli en ledande utbildningskommun där individer och företag får tillgång till lärande som bestäms av deras behov och villkor.
- * I Karlskoga ska kvinnors och mäns samlade resurser tas till vara, såväl mänskligt som ekonomiskt, så att jämställdheten blir så hög att den inom 5 år rankas bland de 25 bästa enligt "jäminde".

Karlskoga Vision 2010 - en rapport om en kommun i förvandling kan beställas från Karlskoga kommun, 691 83 Karlskoga. I rapporten finns listor på kvaliteter att slå vakt om, på brister att avhjälpa, på möjligheter för utveckling och på hot att bemöta. Man drar i rapporten också slutsatser av dessa analyser:

för forskning och utveckling, för näringslivet, för mötesplatserna, för livsmiljön, för utbildningen och för jämställdheten.

Rapporten är enligt Vinnova och näringsdepartementet ett föredöme för en kommunal handlingsplan.